

УДК 32-027.21:327-051

Формування зовнішньополітичної ідентичності акторів міжнародних відносин: конструктивістський аналіз

Юлія Цирфа,
аспірант Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

Рецензент:
д. і. н. О. Коппель

Розвиток стабільних зовнішньополітичних ідентичностей держав відбувається у процесі повторюваних інтерактивних взаємодій між ними. Це сприяє відтворенню концепцій їхніх „Я” та конституюванню контрідентичностей „Інших”. Відносини взаємної залежності акторів у рамках наддержавних утворень, навпаки, допомагають виділити „ключові сфери” кооперації, поглиблення якої уможливило формування зовнішньополітичної ідентичності на наддержавному рівні.

Юлія Цирфа

Ключові слова: зовнішньополітична ідентичність, фактори конструювання ідентичності, конструктивізм.

The development of states' stable foreign identities takes place in the process of repetitive interactive interactions between them. This contributes to the reproduction of concepts of their Selves and the constitution of the contr-identities of Others. The relationship of mutual dependence of actors within the supranational entities, however, helps to identify the „key areas” of cooperation which deepening encourages formation of the foreign policy identity at the supranational level.

Keywords: foreign policy identity, factors of identity construction, constructivism.

Развитие стабильных внешнеполитических идентичностей государств происходит в процессе повторяющихся интерактивных взаимодействий между ними. Это способствует воссозданию концепций их „Я” и конституированию контридентичностей „Других”. Отношения взаимной зависимости акторов в рамках наднациональных образований, наоборот, помогают выделить „ключевые сферы” кооперации, углубление которой делает возможным формирование внешнеполитической идентичности на наднациональном уровне.

Ключевые слова: внешнеполитическая идентичность, факторы конструирования идентичности, конструктивизм.

Зважаючи на інтенсифікацію теоретичних досліджень міжнародних відносин, спрямованих на визначення сутності ідентичності ключових акторів світової політичної арени (серед яких найвагомішого статусу набувають держави та наддержавні міжнародні організації), наразі великого значення набуває виокремлення наукових парадигм, у межах яких актуалізується дана проблематика. Відповідно, розглядаючи явище зовнішньополітичної ідентичності як одну з найважливіших характеристик міжнародних акторів, конструктивістський напрям досліджень постає в ролі суттєвого теоретичного підґрунтя, на основі постулатів якого може бути повномасштабно розроблено основні аспекти даного феномену та проаналізовано механізми й чинники його формування.

Представники даної наукової школи (включаючи апологета теорії існування зовнішньополітичної ідентичності акторів міжнародних відносин А. Вендта, Дж. Дерріду, Т. Хопфа, М. Цефасс) фокусують увагу на дослідженні основних аспектів конструювання зовнішньополітичної ідентичності держав та наддержавних утворень, виокремлюючи ключові етапи та фактори даного процесу. Однак, їхні дослідження не включають повноформатного вивчення взаємодії зовнішньополітичних ідентичностей

на державному та наддержавному рівнях у процесі їхнього формування та можливої подальшої реструктуризації. Відтак, дане дослідження має на меті висвітлити основні аспекти формування зовнішньополітичної ідентичності акторів міжнародних відносин з урахуванням існуючої множини ідентичностей та їхньої ієрархізації у межах визначених систем міжнародних відносин шляхом застосування наявного доробку конструктивістської парадигми.

Згідно з позицією представників соціального конструктивізму, ідентичності та інтереси окремих акторів є ендogenousними по відношенню до інтеракцій між ними. Дана характеристика надає їм статусу залежних змінних, адже структурні трансформації системи відбуваються унаслідок переосмислення актором своєї позиції у її межах та, відповідно, переліку зовнішньополітичних пріоритетів [7, с. 336-337]. На думку А. Вендта, ідентичності акторів не мають характеристик природної даності, адже їхній розвиток та трансформація проходять внаслідок інтеракцій між державами [6, с. 48]. Розвиток стабільних ідентичностей держав та вироблення ними уявлень щодо інших акторів відбувається в процесі повторюваної інтерактивної взаємодії між ними [4, с. 405]. Згідно з точкою зору дослідника, інтереси та ідентичності держави можуть бути змінені під впливом багатьох факторів, серед яких ключову роль відіграють індивідуалістичні, внутрішньополітичні, системні та транснаціональні чинники [4, с. 424]. Однак, процес виникнення та підтримання стійкості ідентичностей держав є виключним наслідком інтеракційної діяльності між ними. Під час реалізації комунікативного процесу міжнародні агенти відтворюють визначені концепції характеристики їхніх „Я”, що, в свою чергу, дозволяє їм брати участь у конституюванні власних ідентичностей та антагоністичних контридентичностей „Інших” [7, с. 341].

Відповідно до твердження А. Вендта, на сьогодні існує два типи формування зовнішньополітичної ідентичності міжнародного суб'єкта: „природний відбір” та „культурний відбір”. Фокусуючи увагу на питанні культурного відбору акторів, дослідник визначає два шляхи проведення такого відбору – так звані „імітацію” та „соціальне навчання”. Під час реалізації імітаційної схеми культурного відбору, актори намагаються адаптуватися до саморозуміння тих суб'єктів, котрих вважають успішними [7, с. 325-327], що особливо помітно в рамках наддержавних утворень, котрі приймають нових акторів, продовжуючи процес розширення. Процес соціального навчання також може відбуватися в межах двох підтипів формування зовнішньополітичної ідентичності – „простого” чи „комплексного” навчання актора. Процес соціального навчання суб'єкта, котрий має суттєвий вплив лише на його поведінку, належить до комплексу так званого „простого навчання” держави. У той же час, процес навчання міжнародного актора, ефект реалізації котрого має вплив на конструювання ідентичності та інтересів останнього, теоретично вважається „комплексним”. Задля пояснення структури вивчення

Юлія Цирфа

ідентичностей та інтересів держави з точки зору її соціальних взаємодій, А. Вендт звертається до традицій символічного інтеракціонізму, в основі своїй розроблених у працях Дж. Міда. Крім того, у цьому ключі дослідник послуговується й концепціями „віддзеркалення” та „рефлексивних оцінок”, у рамках яких ідентичності акторів досліджуються з використанням реакції останніх на поведінку з ними так званих „значимих „Інших” [7, с. 325-327].

Проте, не всі наявні „Інші” певного „Я” виступають однаково важливими для нього. Окремі з них можуть набувати статусу „значимих „Інших”, адже їхня реакція на поведінку визначеного „Я” та ставлення до нього розглядаються як набагато важливіші та впливовіші, ніж у випадку вибудовування позиції щодо даного „Я” з боку певних альтернативних „Інших”. Це призводить до суттєвого збільшення впливу позиції „значимого „Іншого” на хід процесу конструювання „Я”-ідентичності суб’єкта. Так, оцінюючи перспективи еволюції зовнішньополітичної ідентичності Росії, Е. Соловйов зазначає, що найвагомішу роль у даному процесі, як і раніше, відіграватимуть країни Заходу. Однак, на сучасному етапі розвитку держави суттєве значення для становлення її ідентичності матимуть також країни пострадянського простору, котрі розглядаються РФ у якості частини особливої політичної та культурної „спадщини”, складової „російського світу”. Крім того, вже у середньостроковій перспективі російській еліті доведеться брати до уваги вплив, по меншій мірі, ще двох гравців, котрі також можуть виступити для держави у ролі нових „значимих „Інших”, – ісламського фактора та нового глобального полюсу тяжіння й потужного економічного „центру мас” у лиці КНР. Ці чинники визнаються порівняно новими й незвичними для керівництва РФ, тому від того, наскільки останній удасться адаптуватися до їх зростаючої значимості, багато в чому залежатиме успіх глобального позиціонування держави на сучасному етапі її розвитку [1, с. 33-34].

Оскільки в центрі уваги досліджень А. Вендта перебувають процеси конструювання та трансформації колективних ідентичностей, одним із механізмів трансформації зовнішньополітичної ідентичності актора виступають „свідомі зусилля”, докладені з метою її зміни. На його думку, актори міжнародних відносин можуть піддаватися критичному самовідображенню, таким чином змінюючи набуті до цього часу ролі. Оновлена лінія поведінки держави одночасно впливає й на її партнерів, котрі перебувають у процесі інтерактивної взаємодії з останньою, що в результаті призводить до неминучої трансформації зовнішньополітичної ідентичності актора [4, с. 421]. Фокусуючи свою увагу на змінах державної ідентичності, А. Вендт проводить розмежування між двома типами зовнішньополітичного інтересу, котрий може виступати як суб’єктивним, так і об’єктивним явищем [7, с. 198]. У свою чергу, в рамках концепту національного інтересу дослідник також виділяє чотири головні складові: фізичне виживання, автономія, економічний добробут та колективна

самоповага [7, с. 198]. Ключовими детермінантами корпоративної ідентичності держави (котра вибудовується на основі окремих внутрішніх соціальних, ідеологічних чи культурних факторів, які допомагають їй визначити суть власного „Я”) можуть виступати її територія, існуюче нормативно-правове підґрунтя чи інші інституції. Відповідно до визначеної зовнішньополітичної ідентичності держави, у процесі налагодження відносин з „Іншими” вона в будь-якому разі (незалежно від набутого статусу малої країни чи, навпаки, суперпотуги) постає союзником чи ворогом останніх. У цьому ключі її корпоративна ідентичність указує на можливість спільного існування індивідів, котрі входять до складу визначеної суспільної групи. Соціальна ідентичність (роль чи статус, котрий актор отримує на основі його сприйняття іншими членами міжнародної спільноти), навпаки, визначає основні характеристики цієї групи, тобто, викристалізовує колективні уявлення її членів щодо місії чи ролі останніх у рамках певного соціального утворення [5, с. 120-121].

Окремі представники конструктивістської парадигми (наприклад, Т. Хопф чи М. Цефасс) розглядають наявні ідентичності акторів із точки зору їх множинності та варіативності [3; 9]. Погоджуючись із цією тезою, А. Вендт зазначає, що ідентичності будь-якого індивіда насправді можуть мати характер множинності, адже одна й та ж сама особа по відношенню до „Інших” може одночасно виконувати соціальні ролі, приміром, брата, вчителя й громадянина. Подібно до індивіда, окрема держава також може оперувати множинною ідентичністю, одночасно постаючи у вигляді суверена, сусіда першого порядку, представника Заходу тощо [4, с. 398]. По суті, у сучасному світі більшість держав і справді характеризуються наявністю множини ідентичностей, котрі розвиваються, перебуваючи під впливом внутрішньоорганізаційних чи глобалізаційних процесів, що виступають передовим напрямом розвитку постбіполярної системи міжнародних відносин. Однак, лише на основі зовнішньополітичної ідентичності держави може бути сконструйоване сприйняття останньої із боку інших суб'єктів міжнародних відносин, адже, послуговуючись вибудованими уявленнями щодо ключових позицій і значення цієї держави у світовому політичному просторі, дані актори матимуть змогу відповідного вибудовування їхніх власних „Я” та, як наслідок, реалізації визначених інтересів у рамках налагоджених інтеракцій з іншими гравцями міжнародної арени.

Колективна ідентичність наддержавних утворень (на зразок Європейського Союзу) може формуватися за допомогою їх інституційної структури, котра зазвичай є доволі складною й розгалуженою і, до того ж, зазнає постійних змін, перебуваючи під впливом перманентних процесів конструювання. Інституціоналізовані в рамках таких угруповань норми прямо впливають на конструювання ідентичностей та поведінкових стратегій останніх. Крім того, інституціоналізовані норми наддержавних утворень можуть мати значний вплив на формування зовнішньополітичних

Юлія Цирфа

ідентичностей окремих держав-членів та їхніх громадян. Відповідно, часто можна спостерігати наявність розходжень у позиціях країн-учасниць, котрі стосуються формування колективної ідентичності тієї чи іншої міжнародної організації. Приміром, окремі держави-засновниці Євросоюзу (як-от Німеччина чи країни Бенілюксу) віддають перевагу федеративному типу колективної ідентичності; натомість, Велика Британія та більшість нових членів спільноти, представлених державами Центрально-Східної Європи, вважають за краще конструювання міжурядової колективної ідентичності ЄС. З іншого боку, роль Співтовариства як „м'якої сили”, нормативного регулятора та каталізатора демократичних процесів у країнах-учасницях Ініціативи „Східне партнерство”, Туреччині тощо може розглядатися в якості формотворчих критеріїв його зовнішньополітичної ідентичності.

На думку А. Вендта, існує чотири основних фактори, котрі сприяють формуванню колективної ідентичності наддержавного актора: взаємозалежність, спільна доля, гомогенізація та самообмеження [7, с. 44]. Розвиваючись, дані чинники сприяють виробленню кооперативної лінії поведінки. Збільшення їхнього впливу може стати причиною реконструкції ролі держави, перетворивши її з суперника на союзника по відношенню до інших суб'єктів конкретної системи міжнародних відносин. У разі підвищення їхньої ролі, актори отримують чималий стимул до вироблення просоціальної поведінки, котра може здійснювати руйнівний вплив на егоїстичні межі їхніх „Я” та розширювати можливості поєднання з „Іншим”. Даний процес, однак, може продовжуватися лише у випадку подолання акторами власного страху щодо їх подальшого поглинання (фізично чи психологічно) тими, з ким наразі вони намагаються ідентифікуватися. Усім акторам притаманна наявність базових потреб (національних інтересів у випадку держав), котрі виступають результатом репродуктивних вимог їхнього внутрішнього ладу, а, відтак, мають бути задоволені для елементарного виживання даних гравців. Не дивлячись на потенційні здобутки такої діяльності, ідентифікація з іншими акторами загрожує самому намаганням задовольнити наявні потреби, адже вона означає можливість прямого визнання потреб „Інших”, що можуть бути задоволені першочергово [7, с. 357]. У цьому ключі Ж. Дерріда відзначає важливість „головування „Іншого”, перед яким визначений актор має нести відповідальність, пам'ятати про нього, постійно нагадуючи собі про його існування, адже „головування „Іншого” є чи не найпершою умовою встановлення власної ідентичності шляхом проведення процесу ідентифікації, котрий дозволяє уникнути егоцентричного руйнування суб'єктного складу „Ми” та „Інший” [2, с. 15].

Колективна ідентичність наддержавного міжнародного актора може бути вибудована переважно завдяки збільшенню рівня взаємозалежності між державами, об'єднаними в рамках одного угруповання. Первинно прагнучи до домінування у межах тієї чи іншої системи міжнародних

відносин, держави можуть протистояти процесу формування груп, якщо останній ставить під загрозу задоволення їхніх національних інтересів, причому утворені групи також протистоятимуть утворенню груп вищого рангу, якщо дані групи загрожуватимуть реалізації вимог первинних груп. Відповідно, колективні ідентичності доволі рідко є досконалими чи всеохоплюючими. Однак, якщо держави перебувають у відносинах взаємної залежності, повсякчас інтенсифікуються інтеракції, котрі відбуваються між ними, що, в свою чергу, призводить до виділення так званих „ключових сфер”, навколо яких можуть з’явитися „концентричні кола” ідентифікації [7, с. 58-59], у межах яких актори до певної міри ідентифікують себе з іншими гравцями, залежно від того, ким є вони самі, які інтереси поставлено на карту та наскільки можуть бути задоволені їхні індивідуальні потреби. Так, посилення взаємозалежності держав-членів Європейського Союзу суттєво сприяло інтенсифікації процесу конструювання єдиної європейської ідентичності громадян цих країн та, відповідно, єдиної ідентичності ЄС, сформованої на основі відносин між його країнами-членами. Тому факт протистояння формуванню колективної ідентичності з боку окремих держав не означає, що така ідентичність *a priori* не може бути сформована. Адже, хоча держави завжди намагатимуться зберегти власну індивідуальність, дана позиція не перешкоджатиме їм надавати індивідуальним відносинам більшого рівня колективності [7, с. 364].

Відповідно, теоретизування щодо феномену зовнішньополітичної ідентичності ЄС має первинно базуватися на концептах колективних політичних ідентичностей нації та держави [8, с. 16], спираючись на значення останніх як основних формотворчих елементів європейських інтеграційних процесів. Дана теза дозволяє говорити про існування певної мережі взаємозалежностей, існуючих між ідентичностями державних та наддержавних акторів у рамках окремої системи міжнародних відносин. Їхня взаємодія та взаємний вплив сприяє конструюванню зовнішньополітичної ідентичності наддержавного актора, одночасно уможливаючи реструктуризацію існуючих ідентичностей держав, котрі, відповідно, мають здатність до варіювання наявного рівня взаємних інтеракцій, перебуваючи у складі такого утворення.

Література:

1. Соловьев Э. Г. Россия в меняющемся мире: геополитические аспекты формирования российской национальной идентичности / Э. Г. Соловьев. – М. : ИМЭМО РАН, 2010. – 112 с.
2. Derrida J. Writing and Difference / J. Derrida // Trans. by A. Bass. – Chicago: University of Chicago Press, 1978. – 446 p.
3. Hopf T. The Promise of Constructivism in International Relations Theory / T. Hopf // International Security. – 1998. – Vol. 23, № 1. – P. 171-200.

4. **Wendt A.** Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics / A. Wendt // *International Organization*. – Vol. 46, № 2. – P. 391-425.
5. **Wendt A.** Collective Identity Formation and the International State / A. Wendt // *American Political Science Review*. – 1994. – Vol. 8, № 2. – P. 384-396.
6. **Wendt A.** Identity and Structural Change in International Politics / A. Wendt // In Y. Lapid and F. Kratochwil (eds.) *The Return of Culture and Identity in IR Theory*. – Boulder, CO and London: Lynne Rienner, 1996. – P. 47-64.
7. **Wendt A.** *Social Theory of International Politics* / A. Wendt. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 429 p.
8. **Wintle M.** Cultural Identity in Europe: Shared Experience / M. Wintle // In M. Wintle (ed.) *Culture and Identity in Europe: Perceptions of Divergence and Unity in Past and Present*. – Aldershot: Avebury, 1996. – P. 9-32.
9. **Zehfuss M.** *Constructivism in International Relations: The Politics of Reality* / M. Zehfuss. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 289 p.